

Avguštin Malle

Koroško-kranjski odnosi in slovenstvo*

Pojem »slovenstvo«, ki ga med gesli Enciklopedije Slovenije upravičeno sploh ne najdemo, bom glede na generalno tematiko zborovanja zamenjal. Gotovo je, da Slovenci na senčni strani Karavank povezujemo razne pojme zaradi njihove nepremišljene in inflacijske rabe z negativnimi predznaki. To občutljivost stopnjuje v tem primeru poznavanje nemške vzporednice; prav s sklicevanjem na »Deutschtum« in vse, kar je bilo z njim povezanega in deloma še danes je, so odrekli Slovincem osnovne pravice. Razpravljaj bom o slovenski identiteti, o koroški deželni zavesti ter koroško-kranjskih odnosih. Ko govorimo o slovensko govorečem prebivalstvu na Koroškem, moramo upoštevati, da je njegova identiteta večplastna, je lahko močno regionalno ali celo lokalno določena. Koroški Slovenec je Ziljan, Rožan, Podjunčan, Gorjanec, Poljanec ali celo le pripadnik znamenite »selske republike«. Zadnji torej tudi za svojo slovensko okolico posebnost z vsemi mogočimi pozitivnimi in negativnimi predznaki.¹ Ne moremo trditi, da med slovenskim prebivalstvom koroške deželne zavesti in njenih izraznih oblik ne bi bilo. Seveda pa bi morali raziskati, kdaj se ta deželna zavest pri masi nemško in slovensko govorečega prebivalstva začne pojavljati, kdo jo spodbuja in komu nenazadnje koristi. Ko zaznamo pri višjih slojih koroško deželno zavest in jo ti instrumentalizirajo za ohranitev svojih privilegijev, je temeljila dominantna razpoznavna identiteta mase prebivalstva na njegovi socialni pripadnosti: prebivalstvo je bilo v prvi vrsti kmečko. V obdobju iztekajočega narodovanja so skušali politični akterji dobesedno uniformirati maso prebivalstva in jo obleči v »koroški gvant«, ki se mu niso uprli niti zavedni Slovenci.² To so storili šele, ko je koroška deželna zavest zapadla ideologizaciji in postajala izključujoča, nemškonacionalna. Posledično je navezanost zavednih Slovencev na deželo kot teritorialno enoto preseгла navezanost na etnično kategorijo Slovenec.

Koroško-kranjskih odnosov ne moremo omejevati na etnični aspekt, ki je le njihov del. V zgodovini so bili ti odnosi mnogovrstni, prebivalstvo je nanje delno lahko vplivalo, v redkih primerih glede svoje mobilnosti tudi sooblikovalo, pogosto pa jih je moralo npr. glede administrativnih ukrepov oblasti enostavno sprejeti. Ob vsem tem bi morali razmišljati tudi o odnosu slovensko govorečega prebivalstva s periferije slovenskega etničnega ozemlja v zadnjih dveh stoletjih do središča in obratno ter o tujih vplivih pri oblikovanju zamisli o bodočnosti Slovencev v kontekstu prelomnih zgodovinskih dogodkov.

Raziskovanje prve državnosti na naselitvenem teritoriju alpskih Slovanov je bila kristalizacijska točka raziskovalcev srednjega veka Milka Kosa, Ljudmila Hauptmanna, Boga Gra-

* Referat na 31. zborovanju slovenskih zgodovinarjev »Regionalni vidiki slovenske zgodovine«; Maribor, 10. – 12. oktobra 2002.

¹ O tej regionalni in lokalni pripadnosti glej serijo publikacij: Marija Makarovič (ur.), Tako smo živeli. Življenjepisi koroških Slovencev. 1–10. Celovec/Tinje 1993 – Celovec 2002; Marija Makarovič, Sele in Selani. Celovec – Ljubljana 1994. O večplastnosti identitete je večkrat pisal in govoril Anton Pelinka, med drugim 11. novembra 1991 v Tinjah, ko je avstrijsko identiteto karakteriziral kot »evropsko posebnost«, sicer pa je razpravljaj o političnih, socialnih in narodnih identitetah ter o »koroški identiteti«.

² Tako sta npr. moška zbora slovenskih izobraževalnih društev na Brnci in v Škocjanu prepevala še v dvajsetih letih prejšnjega stoletja v koroškem gvantu.

fenauerja in drugih. Njihova dela so naletela na Koroškem na ambivalenten odziv. V posameznih primerih zaznamo nestrokovni pristop, ki ga lahko interpretiramo kot izraz »duhovnega obrambnega boja« ali kot obrambo »deželnega posestnega stanja«. Sem spada zlasti označitev Grafenauerjevega teksta o ustoličevanju koroških vojvod kot »debelega špeha«, ki da temelji na maloštevilnih virih, njegove recenzije v Carinthii leta 1954³ tja od številnih omemb v isti strokovni reviji vse do avtorjeve smrti.⁴ Na drugi ravni je potekala razprava, ki se je razvila med Bogom Grafenauerjem in Wilhelmom Neumannom ob izidu monografije o Michaelu Gothardu Christalnicku⁵ in h kateri se je Neumann vrnil ob priložnosti razširjene druge izdaje.⁶ Grafenauer se je pri recenziji Neumannove monografije med drugim obširneje zadržal pri pojmu »ljudstvo« in njegovi rabi v smislu 19. oziroma 20. stoletja. Prav Christalnickovi zaključki o »poenotenju« koroškega prebivalstva kot rezultatu mirnega asimilacijskega procesa so igrali v polemikah, strokovnih in dnevno-političnih, pomembno vlogo. Ta ključni stavek spada domala med »obvezne navedbe« razprav o koroški zgodovini.⁷

Mlajša generacija raziskovalcev zgodovine zgodnjega srednjega veka je našla nov pristop k interpretaciji etnogeneze slovanskega prebivalstva vzhodnoalpskega prostora. Peter Štih je v številnih raziskavah razpravljal o dolgo trajajoči etnogenezi Slovencev, pri čemer je upošteval razprave Herwiga Wolframa in tematiziral reprojiciranje modernih pojmov ter miselnih kategorij v preteklost. Sintezo svojih raziskovalnih naporov je objavil 1996⁸, nekaj pomembnih razmišljanj pa je objavil tudi v nemščini.⁹ V tem kontekstu naj opozorim še na 5. zvezek Zgodovine brez meja, kjer so se Andreas Moritsch, Peter Štih, Igor Grdina in Hans-Dietrich Kahl spoprijeli z nekaterimi miti slovenskega zgodovinopisja in literarne zgodovine.¹⁰ Izmed imenovanih avtorjev je Hans-Dietrich Kahl še zaostрил svoja razmišljanja in problematiziral nekatere mite slovenskega zgodovinopisja o zgodnjem srednjem veku ter napovedal obširnejšo razpravo o etnogenezi Slovencev.¹¹ Štih govori med drugim tudi o katastrofalni samozaničevalni predstavi o lastni zgodovini, zavrača predstavo o zgodnjem srednjem veku kot zlati dobi v zgodovini Slovencev, opozarja na nevzdržnost trditve o veliki izgubi »slovenskega

³ Heinrich Swoboda, Bogo Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod – Die Kärntner Herzogseinsetzung. V: Carinthia I 144/1954, str. 1084.

⁴ Alfred Ogris, In memoriam Bogo Grafenauer. V: Carinthia I 188/1998, str. 683–685.

⁵ Bogo Grafenauer (zbirna recenzija): Gottbert Moro, Die Kärntner Chronik des Paracelsus. Kärntner Museumsschriften 5. Klagenfurt 1953; Wilhelm Neumann, Michael Gothard Christalnick. Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus. Kärntner Museumsschriften 13. Klagenfurt 1956; Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten. Das Kärntner Landesbewußtsein und die österreichischen Freiheitsbriefe (Privilegium maius). Südostdeutsches Archiv 3, 1961. V: ZČ XV/1961, str. 219–223.

⁶ Wilhelm Neumann, Michael Gothard Christalnick. Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus = Das Kärntner Landesarchiv 24. Klagenfurt 1999².

⁷ Npr. Wilhelm Wadl, Zur Entwicklung des Nationalitäten konfliktes in Kärnten bis zum Jahr 1918 – historische Voraussetzungen. V: Alfred Ogris et al., Der 10. Oktober 1920. Kärntens Tag der Selbstbestimmung. Vorgeschichte – Ereignisse – Analysen. Klagenfurt 1990², str. 9–23, 10.

⁸ Peter Štih, Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Ljubljana 1996 (str. 8–152).

⁹ Npr. Peter Štih, Ungerechtfertigte Feindbilder in der slowenischen Geschichtsschreibung. In: Europäische Rundschau 29/2001, št. 1, str. 79–87; isti: Die slowenischen Vorstellungen über die slowenisch-deutschen Beziehungen im Mittelalter. V: Harald Heppner (Hrsg.), Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum. Neue Forschungen zu einem komplexen Thema = Buchreihe der Süddeutschen Historischen Kommission 38. München 2002, str. 1–19.

¹⁰ Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), Karantanien – Ostarrichi. 1001 Mythos = Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja 5. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana – Wien 1997.

¹¹ Hans-Dietrich Kahl, Slovenci in Karantanci. Evropski problem identitete/Slowenen und Karantanen. Ein europäisches Identitätsproblem. V: Rajko Bratož, Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze/Slowenen und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I–II. Ljubljana 2002, str. 978–993.

nacionalnega teritorija« v srednjem veku ter postavlja pod vprašaj mit o hlapčevstvu slovanškega (slovenskega) prebivalstva. Pravi, da se reprojiciranja modernih pojmov in miselnih kategorij v preteklost ne opaža le pri slovenskih zgodovinarjih. Prav na osnovi Štihovih in Simonitijevih razprav bi lahko omenili dve konstanti, ki se jih krčevito oprijema del koroškega zgodovinoписja: to je izključno »nemški« karakter plemstva in povsem nemški značaj mest na Koroškem.¹² Omenili bi lahko še nastanek koroške vojvodine leta 976, letnice, ki so se je na Koroškem radi spominjali. Štih sicer tudi govori v tej zvezi o »veličastnem« pojavu, hkrati pa opozarja, da »je bil tudi efemeran«.¹³

V koroško-kranjskih odnosih je čas reformacije posebno pomemben. Protestantska načela so ljudskemu jeziku pripisovala odločilno vlogo in po prizadevanju protestantov se je pričel razvijati slovenski knjižni jezik. Na Koroškem je reformacija zajela tudi dele slovenskega kmečkega prebivalstva¹⁴ in med topose zgodovinoписja spada opozorilo, da »nemško plemstvo« nikoli ni nasprotovalo slovenščini in slovenski kulturi in da je pospeševalo s finančnimi podporami izoblikovanje slovenskega književnega jezika.¹⁵ Koroški stanovci so predvsem z odkupom 300 izvodov Dalmatinove biblije podprli prizadevanja slovenskih reformatorjev.¹⁶

Teodor Domej je posvetil posebno pozornost statusu slovenščine v času protireformacije, razsvetljenstva in predromantike. Njegova pozornost velja zlasti postopni uveljavitvi ljudskih jezikov pri rabi v cerkvi in pri izobraževanju.¹⁷ Erich Prunč opozarja na delovanje jezuitov v Celovcu in Dobrli vasi ter na mecensko delo deželnega glavarja, grofa Goeßa, na čigar stroške so jezuiti na novo izdali leta 1744 Megiserjev slovar in 1758 Bohoričevo slovnico.¹⁸ Intenzivnejše, a kratko, je bilo na Koroškem nemško-slovensko sodelovanje začetka 19. stoletja, ko med redkimi piščočimi Slovenci lahko govorimo o porastu deželne zavesti.¹⁹ Že Gutsman²⁰ je močno občutil zapostavljanje slovenščine v deželi. Še izraziteje je to doživljal Urban Jarnik²¹ po objavi svoje razprave o germanizaciji Koroške, vendar ne moremo pritrrditi mnenju, da bi že v Jarnikovem času ali takoj zatem prišlo do diferenciacije med redkimi slovenskimi intelektualci glede njihove kulturno-politične orientacije na Celovec oziroma Ljubljano.²² Med slovenskimi zgodovinarji nihče ne dvomi v pomen deleža Matije Majarja-

¹² Wilhelm Wadl, Zur Entwicklung. Str. 10–11 (povsem nemški karakter mest omejuje na meščane, nižje sloje in priseljence izrecno izvzema).

¹³ Peter Štih, Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina, str. 86.

¹⁴ Oskar Sakrausky, Agoritschach. Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten = Kärntner Museumsschriften 21. Klagenfurt 1978².

¹⁵ Wilhelm Wadl, Zur Entwicklung. Str. 11.

¹⁶ Alfred Ogris, Zur politischen und kulturellen Bedeutung der Kärntner Landstände während der Gegenreformation. V: France Dolinar et al. (Edd.), Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1565–1628/ Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628/Riforma cattolica e controriforma nell'Austria Interna 1564–1628. Klagenfurt – Ljubljana – Wien 1994, str. 431–439, 439.

¹⁷ Theodor Robert Domej, Die Slowenen in Kärnten und ihre Sprache mit besonderer Berücksichtigung des Zeitalters von 1740 bis 1848. Disertacija. Wien 1986; isti, Družbenojezikovni pogledi na slovenščino na Koroškem od 16. do 19. stoletja. Diplomsko delo. Klagenfurt 1993.

¹⁸ Erich Prunč, Nekateri problemi koroškega slovenskega slovstva do 1848. V: Koroški kulturni dnevi I. Zbornik predavanj. Maribor 1973, str. 100–127.

¹⁹ Erich Prunč, Nekateri problemi. Str. 122.

²⁰ Oswald Gutsman, Windische Sprachlehre. Klagenfurt 1977 (predgovor); Teodor Domej, Slovenska jezikovna misel na Koroškem v 18. stoletju. V: Boris Paternu et al. (ur.), Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnost in kulturi (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu). Ljubljana 1979, str. 195–208.

²¹ Erich Prunč, Nekateri problemi. Str. 123.

²² Wilhelm Baum, Urban Jarnik und das Selbstbewußtsein der Kärntner Slowenen im Vormärz. V: Harald Krahwinkler (Hg.), Staat – Land – Nation – Region. Gesellschaftliches Bewußtsein in den österreichischen Ländern Kärnten, Krain, Steiermark und Küstenland 1740 bis 1918 = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 9. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2002, str. 167–194, 194.

Ziljskega pri oblikovanju programa Zedinjene Slovenije²³; tudi na Koroškem so podpisovali zahtevo po združitvi Slovencev v eno upravno enoto.²⁴ Prav v tem času so beljaški meščani odkrito nastopili proti Andreju Einspielerju in njegovemu političnemu delu. Manjka pa še trditev, da bi bil narodnostni spor vnesen na Koroško s Kranjske.²⁵ Prav leta 1848 so Korošci spet dobili svojo deželno upravo in jo uspeli izgraditi. Napočil pa je tudi čas zaostrenih narodnih nasprotij in vodilni sloji na Koroškem so videli v slovenskem narodnem gibanju nevarnost za deželo. Nosilci nemškega nacionalizma so v desetletjih razvili ideologijo anti-slovenizma²⁶ in z oblikami strukturalnega nasilja²⁷ zabranjevali izoblikovanje slovenske identitete, slovenske narodne zavesti med širokimi plastmi slovenskega prebivalstva. Zaman so bili vsi govori, vse zahteve slovenskih deželnozborskih poslancev po jezikovni enakopravnosti v šolstvu, ki naj bi postopoma omogočila socialno in narodno emancipacijo slovenskega prebivalstva.²⁸ Pri tem ne smemo prezreti dejstva, da je nemško-liberalna in potem nemško-nacionalna večina koroškega deželnega zbora zavračala tudi vse predloge, ki bi privedli do večje demokratizacije volilnega reda, kot je odklanjala vsako koncesijo glede narodnostno zaokroženih volilnih okrajev in s tem obsodila slovensko narodno gibanje, ki je začetka 70-ih let 19. stoletja dobilo masovni značaj, na permanente neuspehe, kar je tako slikovito znal povedati državno- in deželnozborski poslanec Franc Grafenauer, ko je večkrat govoril o tisočih političnih mrličih.²⁹ Izrazito negativno so koroški Slovenci v letih 1906/1907 ocenjevali predlog volilne reforme.³⁰ Ne preseneča, da so bile oči zavednega dela slovenskega prebivalstva usmerjene tako glede kulturnega kot glede gospodarskega življenja v Ljubljano³¹, čeprav registriramo tudi radikalno nezadovoljstvo s »samozadovoljnimi Kranjci«.³²

Slovenski zgodovinarji so pri svojem delu imeli in imajo pred očmi praviloma celotno slovensko etnično ozemlje; to velja tudi za literarne zgodovinarje. Seveda pa tozadevno prihaja tudi do odstopanj in dejansko nikakor ni nujno, da bi moral biti slovenski del prebivalstva na Koroškem vselej in povsod vključen. Če pa poteka beseda o »skupnem prostoru« Nemcev in Slovencev, pa moramo ob dolžnem upoštevanju dejansko problematičnega reprojiciranja pojmov v preteklost le vztrajati, da ta prostor seveda nista le Spodnja Štajerska in Kranjska, temveč k njemu šteje tudi znaten del Koroške. Prav zato pa je njegova marginalna vključitev v »skupni prostor« problematična.³³

Avstrijsko zgodovino pisje, predvsem koroško, postavlja v ospredje Koroško kot teritorialno enoto. Sliko o etnični podobi Koroške so desetletja dominirale razprave in misli Mar-

²³ Vasilij Melik, Die nationalen Programme des Matija Majar-Ziljski. V: Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), Matija Majar Ziljski = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 2. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 1995, str. 93–106; Janko Pleterški, Slowenisch oder deutsch? Nationale Differenzierungsprozesse in Kärnten (1848–1914). Klagenfurt/Celovec 1996. Str. 40–71.

²⁴ Stane Granda, Prva odločitev Slovencev za Slovenijo. Dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili. Ljubljana 1999, str. 528–547.

²⁵ Avguštin Malle, Die slowenische Presse in Kärnten 1848–1900 = Disertacije in razprave/Dissertationen und Abhandlungen 3. Klagenfurt/Celovec 1979, str. 25–26.

²⁶ Hanns Haas, Karl Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen. Wien 1977, str. 39–52.

²⁷ Hanns Haas, Genesis und Funktion minderheitenfeindlicher Politik in Kärnten. V: Wolfgang Brunbauer (red.), Raumplanungsgespräch Südkärnten. Wien 1977, str. 17–45.

²⁸ Josef Lukan, Franz Grafenauer (1860–1935). Volkstribun der Kärntner Slowenen = Studia Carinthiaca slovenica 2. Klagenfurt/Celovec 1981²; Avguštin Malle, Einspielerjevo delovanje v koroškem deželnem zboru. V: Einspielerjev simpozij v Rimu = Simpoziji v Rimu 14. Celje 1997, str. 163–188.

²⁹ Josef Lukan, Franz Grafenauer. Str. 40–145; Mir XXVI/1907, št. 5, str. 1–2; Mir XXV, št. 50, str. 292.

³⁰ Mir XXV/1906, št. 9, str. 1; št. 13, str. 70–71, št. 27, str. 151; št. 29, str. 158; št. 31, str. 175–179; št. 36, str. 207.

³¹ Mir XXVIII/1909, št. 1, str. 1; Mir XXX/1911, št. 1, str. 4–5.

³² Avguštin Malle, Pomen slovenskih hranilnic in posojilnic na Koroškem. V: 100 let Posojilnice Dobrla vas 1890–1990. Dobrla vas 1990, str. 13–41, 26.

³³ Harald Heppner (Hrsg.), Slowenen und Deutsche.

tina Wutteja in njegovih naslednikov po miselnosti, deloma pa tudi funkciji, in to kljub številnim razpravam slovenskega zgodovinopisja, ki je vložilo precej truda, da bi korigiralo nekatere njihove teze, napake. Ne moremo pa trditi, da na Koroškem ne bi bilo recepcije pomembnih del slovenskih zgodovinarjev. Pogled v Carinthio zadostuje. Da je recepcija občasno ostro polemična je deloma pripisovati recenzentom in recipientom, ki imajo svojo »samopodobo« o Koroški in njeni zgodovini. Na različnem nivoju je bila in je v določenih pogledih še danes obojestranska recepcija znanstvene literature. Pri tem številni avstrijski avtorji radi omenjajo jezikovno pregrado, ki pa ni nujna in je občasno tudi izgovor, zlasti, ko zaznamo preprosto zavrnitev znanstvene diskusije. Le čemu je koroška deželna vlada občasno dovoljevala proračunska sredstva za prevajanje del slovenskih zgodovinarjev?³⁴

Prelom zaznamo z razpravo Hannsa Haasa in Karla Stuhlpfarrerja s knjigo »Österreich und seine Slowenen« (Avstrija in njeni Slovenci) iz leta 1977. Na literarnem področju je bilo podcenjevanje slovenske literature in njenega koroškega deleža prekinjeno že prej. Spomnimo se le na Vinzenza Rizzija in njegovo zanimanje za Prešerna. Če koroško (avstrijsko) – kranjske (slovenske) odnose gledamo celoviteje, predvsem pa upoštevamo tudi njihov razvoj po drugi svetovni vojni, potem velja opozoriti še na jezikovni aspekt, na slovenščino in njeno vrednotenje kot bistvenega dejavnika slovenske identitete.

O ekonomskih povezavah med obema deželama in gospodarskih aspektih so široko pisali Ivan Mohorič³⁵, Dušan Kermavner³⁶, Jože Šorn³⁷, Žarko Lazarevič³⁸ in številni drugi in pri tem recipirali avstrijsko/koroško strokovno literaturo, kar obratno ne moremo zaznati v tem obsegu. Zgornja ugotovitev ne velja le za številne monografije, temveč tudi za pregledna dela slovenskega zgodovinopisja.³⁹ V še večji meri velja to za politično zgodovino Slovencev po revolucionarnem letu 1848⁴⁰, boje za severno mejo⁴¹, za oborožen upor v letih 1941–1945⁴² ter za razprave o slovenskih narodnih programih.⁴³ V nekaterih delih koroški avtorji zelo nekritično pišejo o obdobju nacionalsozializma in le ob robu omenjajo posege nacističnega režima v gospodarsko življenje v zasedenih pokrajinah v Sloveniji. V obširni zgodovini obrtnega gospodarstva avtorji sicer upoštevajo razvoj raznih panog gospodarstva tudi v krajih, ki so po senžermenski mirovni pogodbi prišli pod kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, zgo-

³⁴ Kärntner Landesarchiv (KLA), LAD II, 69. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 1. Oktober 1947; 70. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 3. Oktober 1947.

³⁵ Ivan Mohorič, Zgodovina obrti in industrije v Trzinu. Ljubljana 1957; isti, Bombažna predilnica in tkalnica v Trzinu. Nastanek, razvoj in delo 1885–1960. Ljubljana 1960.

³⁶ Dušan Kermavner, Politična zgodovina Gorenjske 1–3. Ljubljana 1974–1975.

³⁷ Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem = Documenta et studia historiae recentioris IV. Maribor 1984.

³⁸ Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948. Ljubljana 1994.

³⁹ N. pr. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. Družbena razmerja in gibanja. Ljubljana 1980. Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979.

⁴⁰ Npr. Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861–1918. Ljubljana 1965 (v nem. Wahlen im alten Österreich. Am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung = Anton Gindely Reihe zur Geschichte der Donaumonarchie und Mitteleuropas 3. Wien – Köln – Weimar 1997); Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914. Ljubljana 1975 (v nem. Slowenisch oder deutsch? Nationale Differenzierungsprozesse in Kärnten (1848–1914). Klagenfurt/Celovec 1996); isti, Prva odločitev Slovencev na Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. Ljubljana 1971.

⁴¹ Janko Pleterski, Lojze Ude, Tone Zorn (ur.), Koroški plebiscit. Razprave in članki. Ljubljana 1970; Avguštin Malle, Zur Historiographie der Kärntner Slowenen. V: Hellwig Valentin et al. (Hrsg.), Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung. Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt 2002, str. 157–165.

⁴² N. pr. Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji I–V. Ljubljana 1960–1973.

⁴³ Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768–1992). Ljubljana 1992; isti, Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Ljubljana 1987².

dovina (obrnega) gospodarstva pod nacističnim režimom pa je prikazana v prvi vrsti kot ekonomska uspešnica.⁴⁴ Avtorji govorijo o »združitvi« Gorenjske s Koroško, ki je Koroški ponovno omogočila formiranje samostojne gospodarske zbornice in s tem ločitev iz podrejenosti pod Gradec.⁴⁵ Podoben je bil razvoj na združenem sektorju. Povsem idealiziran je opis napredka na področju elektro-gospodarstva in nacističnega načrtovanja izkoriščanja Drave od Žvabeka do Maribora. Z nobeno besedo ni omenjeno suženjsko delo dunajskih Judov pri gradnji žvabeške elektrarne, z nobeno prisilno delo ruskih vojnih ujetnikov pri gradnji elektrarne v Labotu.⁴⁶ Soavtor te obširne zgodovine obrtnega gospodarstva je bil Karl Dinklage, ki je leta navrh napisal še dve obširni knjigi o zgodovini koroškega delavstva.⁴⁷ V svoj pregled vključuje delavsko gibanje na slovenskem etničnem teritoriju Koroške in mestoma bolj kritično obravnava »rjavo medigro 1938-1945«.⁴⁸ V tem poglavju govori med drugim o prireditvah ilegalnih nacistov pod okriljem Koroškega Heimatbunda⁴⁹, o zasedeni Gorenjski in Mežiški dolini⁵⁰, o pregonu slovenskih družin s Koroške⁵¹ in pregonu Slovencev v zasedenih pokrajinah⁵², o »vključitvi« oziroma »priključitvi« Gorenjske in Mežiške doline, s čimer da je Koroška šele dobila pomembnejše mesto v oboroževalni industriji⁵³ ter obširno o žrtvah nacističnega nasilja iz vrst revolucionarnih socialistov in socialnih demokratov.⁵⁴ Na drugi strani pa pripisuje gavljatjerju Friedrichu Rainerju »konciliantno zadržanje« do prebivalstva alpsko-jadranske operacijske cone.⁵⁵ V zadnjih letih pa so na Koroškem v ospredju pri obravnavanju nacističnega časa trije aspekti: pregon nemške (staroavstrijske) manjšine iz Slovenije (Jugoslavije), AVNOJski sklep(i)⁵⁶ in takoimenovani odvedenci, osebe, ki jih je jugoslovanska vojska aretirala in odvedla v Jugoslavijo. Tam je 91 avstrijskih in 5 neavstrijskih državljanov prišlo ob življenje. Obseg nacističnega terorja nad slovenskim prebivalstvom in udeležbe Avstrijcev pri njem ni predmet temeljnih razprav.⁵⁷ Nov, dodaten vidik je, da je znaten del vojnih žrtev med jugoslovanskim prebivalstvom posledica medsebojnega klanja.⁵⁸ Del koroških medijev je z nerazumevanjem oziroma odklonilno reagiral na poziv pisatelja Handkeja, izrečenega ob priložnosti podelitve častnega doktorata Univerze v Celovcu, da naj

⁴⁴ Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart. Klagenfurt 1953.

⁴⁵ Kärntens gewerbliche Wirtschaft. Str. 277.

⁴⁶ Kärntens gewerbliche Wirtschaft. Str. 343.

⁴⁷ Karl Dinklage, Geschichte der Kärntner Arbeiterschaft. Klagenfurt 1976 (zajema obdobje do leta 1920 = Geschichte I; isti: Geschichte der Kärntner Arbeiterschaft. Klagenfurt 1982 (zajema čas od 1918 do izida knjige = Geschichte II).

⁴⁸ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 157–180.

⁴⁹ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 159.

⁵⁰ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 162.

⁵¹ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 162.

⁵² Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 162.

⁵³ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 166.

⁵⁴ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 172–180.

⁵⁵ Karl Dinklage, Geschichte II. Str. 162.

⁵⁶ Stefan Karner, Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien. Aspekte ihrer Entwicklung 1939–1996; Dušan Nečak (ur.), »Nemci« na Slovenskem 1941–1955. Izsledki projekta = Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana 2002.

⁵⁷ Alfred Elste et al., NS-Österreich auf der Anklagebank. Anatomie eines politischen Schauprozesses im kommunistischen Slowenien. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2000 (avtorji se omejujejo na delovanje glavnih akterjev nacistične zasedbene sile in proces proti njim); v slov. Nacistična Avstrija na zatožni klopi. Anatomija političnega spektakularnega procesa v komunistični Sloveniji. Celovec – Ljubljana – Dunaj 2002.

⁵⁸ To mnenje je v zadnjem času zastopal zgodovinar Stefan Karner v televizijski produkciji Heiß umfehdet, wild umstritten. Dreiländereck Italien, Österreich, Slowenien (avtor prispevka je Walter Raming, znanstveni svetovalec pa Stefan Karner; film so predvajali na kanalu 3 SAT 25.9.2002, drugi program avstrijske televizije pa je film oddajal 22.1.2003).

bi navzoči brali Prušnikove Gamse na plazu, Kokotove spomine Ko zori spomin in Kolenikove spomine Mali ljudje na veliki poti.⁵⁹

Najobširnejše in najtemeljitejše je o odnosih med Avstrijo in Jugoslavijo v letih 1918 do 1938 pisal Arnold Suppan.⁶⁰ Pri tem je upošteval tudi koroški aspekt in z njim tesno povezano vprašanje slovenske manjšine ter vpletenost obeh držav v evropska politična dogajanja. Vprašanje koroških Slovencev oziroma slovenske manjšine o koroško-slovenskih odnosih pa je tematiziral tudi že prej, pri čemer je posebno pozornost posvetil ekonomskim in socialnim aspektom.⁶¹ Po osamosvojitvi Slovenije so aktualne razprave glede gospodarskih povezav med Koroško (Avstrijo) in Slovenijo naravnane na možnost maksimiranja dobička avstrijskih podjetij v Republiki Sloveniji in deloma na aspekt prostega pretoka delovne sile v primeru vstopa Slovenije v Evropsko unijo. Tako ekonomsko gledanje niti ni bilo tuje Arthurju in Josefu Lemischu, ki sta na prehodu od 19. v 20. stoletje razpravljala – seveda pod drugimi pogoji in v začetni fazi modernizaciji kmetijstva – v koroškem deželnem zboru o priseljenih kmečkih poslih, Slovencih in Slovenkah, na velikih posestvih na Krappfeldu in njihovi nagli asimilaciji.⁶² Kakšen pomen so imeli gospodarski odnosi med Koroško in Slovenijo, vidimo tudi iz dejstva, da so se zastopniki obeh dežel v času najhujših napetosti po 2. svetovni vojni pogajali o blagovni izmenjavi.⁶³

Na Koroškem je predvsem sekundarna socializacija potekala popolnoma izven vplivnega področja slovenskega narodnega gibanja. Napačna je tudi trditev, da bi bili na Koroškem slovenščine v šolah pred 1848 ne upoštevali in da so se zahteve po enakopravnosti slovenščine zlasti v osnovnem šolstvu pojavile šele po marčni revoluciji leta 1848 in še te pod vplivom slovenskega narodnega gibanja s Kranjskega. Slovenščina je bila prisotna vsaj kot pomožni jezik, zahteve po večji prisotnosti so znane tudi iz predmarčne dobe.⁶⁴ Odločitve občin glede učnega jezika in z njim povezanim utrakvizmom moramo videti v kontekstu volilne pravice, ki je pač povzročila ta rezultat, in upoštevati tudi dejanske neposredne vplive. Tudi, če bi se bile občine odločile drugače, bi bil rezultat isti. To lahko sklepamo na osnovi dejstva, da je o učnem jeziku v vsakem primeru odločal deželni odbor kot vzdrževalec šol. Vse prošnje slovenskih občinskih predstojništev glede uvedbe slovenskega učnega jezika poznejših let je znal odbiti. Prav zaradi jezikovne ureditve ljudskih šol je prihajalo med državnozborskimi poslanci iz Kranjske in Koroške do stalnih sporov. Koroški so kranjskim oziroma slovenskim, ker so med te šteli tudi spodnještajerske, odločno odrekli vsako pristojnost v tej zadevi.⁶⁵

⁵⁹ Peter Handke, Klaus Amann, Wut und Geheimnis. Klagenfurt/Celovec 2002 (vse tri knjige, ki jih je priporočal Handke, govorijo o koroških Slovencih v nacističnem času, njihovem pregonu in odporu).

⁶⁰ Arnold Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld. Wien – München 1996.

⁶¹ Arnold Suppan, Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert = Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde. Wien 1983.

⁶² Npr. Stenographische Protokolle der I. Session der VII. Wahlperiode des kärntnerischen Landtages zu Klagenfurt vom 26. Jänner 1897 bis 10. März 1897. Klagenfurt 1897, str. 774.

⁶³ KLA, LAD II, 41. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 9. Oktober 1946; 42. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 16./17. Oktober 1946; 46. Sitzung der Kärntner Landesregierung am 27. November 1946.

⁶⁴ Theodor Domej, Über die Schule zur nationalen Emanzipation. »Wir Slowenen möchten ... nicht gerne nachstehen.« Matija Majar-Ziljski, 1843. V: Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd), Matija Majar Ziljski = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 2. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 1995, str. 67–92.

⁶⁵ Ante Beg, Slovensko šolstvo na Koroškem v preteklem stoletju. Ljubljana 1912; Martin Wutte, Die utrakvistische Volksschule in Kärnten. Zur 50jährigen Jubelfeier des Reichsvolksschulgesetzes vom 14. Mai 1869. Klagenfurt 1919; Maria Kurz, Zur Lage der Slowenen in Kärnten. Der Streit um die Volksschule in Kärnten (1867–1914) = Das Kärntner Landesarchiv 17. Klagenfurt 1990; Peter Novak, Schulgesetzgebung und Minderheiten. Disertacija. Graz 1990; Dušan Nečak, Utrakvistična šola v dunajskem parlamentu. V: Koroški koledar 1973. Celovec – Borovlje 1972, str. 54–58.

Znotraj slovensko govorečega prebivalstva je prišlo do občasne polarizacije politične orientacije. Nemškonacionalni tabor je diferenciacijo uspešno širil na etnično področje. Ustvaril je politično-etnično kategorijo »nemških« Slovencev, oziroma Nemcem prijaznih Slovencev, proti koncu monarhije, predvsem pa od leta 1927 naprej bolj znano pod pojmom vindišarji, ki jim je Wutte ustvaril ideološko osnovo.⁶⁶ Slovensko narodno gibanje je ta del slovensko govorečega prebivalstva poimenovalo z nemškutarji.⁶⁷ Na slovenskem etničnem ozemlju Koroške so našli svojo politično domovino predvsem v Bauernbundu. Pri svojih javnih nastopih so uporabljali kljub vsemu nasprotovanju »novoslovenščini« prav to in jo kazili z izposojenkami iz nemščine, posluževali pa so se tudi pogosteje koroških slovenskih narečnih oblik.⁶⁸ Z ideologijo »vindišarstva« so se ukvarjali številni zgodovinarji in jezikoslovci; precej pozornosti je njeni politični funkcionalizaciji posvetil Andrej Moritsch.⁶⁹ Fran Zwitter je v svoji razpravi Koroško vprašanje glede teh ljudi preroško napovedal, če upoštevamo rezultate ljudskega štetja 2001, da bodo ali osvojili slovensko identiteto in postali Slovenci ali izginili.⁷⁰ Čeprav slovensko govoreče prebivalstvo v celoti ni sledilo slovenskemu narodnemu gibanju – na Koroškem je to pomenilo slovenskemu konservativnemu oziroma krščansko-socialnemu s primesjo klerikalizma -, ne moremo reči, da bi bili »nezavedni Slovenci« do oblik izražanja v smislu »slovenstva« tuji. Vemo, da so »Nemcem prijazni Slovenci«, »nemškutarji« oziroma »vindišarji« zahajali na prireditve slovenskih društev. »Koroška domovina« in ostali koroški nemškonacionalni tisk za ljubiteljsko odrsko dejavnost slovenskih društev na Koroškem dolgo ni našel niti odgovarjajočega nemškega izraza in je pisal o »Igre« (sing.), »Igren« (pl.), torej o igrah. Da bi zatrla vpliv na nezavedne Slovence s strani slovenskih društev, je Koroška domovinska zveza (Kärntner Heimatbund) pod vodstvom Aloisa Maier-Kaibitscha od leta 1936 naprej organizirala t. im. Heimatkreise (domovinske krožke), ki so potem na lokalnem nivoju z izdatno podporo centrale organizirali na slovenskem oziroma jezikovno mešanem področju Koroške odrske nastope v nemščini. Nastopali seveda niso domačini, temveč Celovčani.⁷¹ Pri slovenskih društvih so sodelovali številni delavci, ki so bili sicer organizirani socialdemokrati. Brez njih npr. slovenskega društvenega, odrskega in

⁶⁶ Martin Wutte, Deutsch – Windisch – Slowenisch [Klagenfurt 1927].

⁶⁷ Theodor Domej, Anmerkungen zur Kärntner Volksabstimmung 1920. V: Stefan Karner/Gerald Schöpfer (Hg.), Als Mitteleuropa zerbrach. Zu den Folgen des Umbruchs in Österreich und Jugoslawien nach dem Ersten Weltkrieg. Graz 1990, str. 107–117.

⁶⁸ Npr. v raznih letakih Koroške kmečke zveze (Kärntner Bauernbund), Nemškega narodnega društva (Deutscher Volksverein), v Kmetijskem listu in nazadnje v glasilu Koroške domovinske službe (Kärntner Heimatdienst) Koroška domovina.

⁶⁹ Npr. Andreas Moritsch, Das Windische – eine nationale Hilfsideologie. V: Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), Problemfelder der Geschichte und Geschichtsschreibung der Kärntner Slovenen/Problemska polja zgodovine in zgodovinopisja koroških Slovencev = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 1. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 1995, str. 15–31; isti, Modernisierung und nationale Differenzierung bis 1918. V: Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), Austria Slovenica. Die Kärntner Slovenen und die Nation Österreich/Koroški Slovenci in avstrijska nacija = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 3. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana – Wien 1996, str. 45–57; isti, Nationale Ideologien in Kärnten. V: Andreas Moritsch (Hrsg.-Izd.), Die Kärntner Slovenen 1900–2000. Bilanz des 20. Jahrhunderts = Unbegrenzte Geschichte/Zgodovina brez meja 7. Klagenfurt/Celovec – Ljubljana – Wien 2000, str. 9–28; Lojze Ude, Teorija o vindišarjih. V: Lojze Ude: Koroško vprašanje. Ljubljana 1976, str. 163–212; Tone Zorn, Vindišarska »teorija« na avstrijskem Koroškem po drugi svetovni vojni. V: Koroški koledar 1978. Celovec/Borovlje 1977, str. 162–175; Gero Fischer/Peter Gstettner (Hg.), »Am Kärntner Wesen könnte diese Republik genesen«. An den rechten Rand Europas: Jörg Haiders »Erneuerungspolitik«. Klagenfurt/Celovec 1990, str. 96–105; Heinz Dieter Pohl, Die ethnisch-sprachlichen Voraussetzungen der Volksabstimmung. V: Hellwig Valentin et al. (Hrsg.), Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsschreibung. Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt 2001, str. 181–188.

⁷⁰ Fran Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana 1990 (predvsem prispevki na straneh 403–483).

⁷¹ Več o tem je pisal list »Der Heimatkreis«, ki ga je izdajalo imenovano društvo.

pevskega delovanja v Borovljah in Glinjah ne bi bilo.⁷² Delavcem tega sodnega okraja je avstrijska plebiscitna propaganda namenjala posebno pozornost⁷³, jugoslovanska uprava pa zavirala agitacijo južno slovanske socialne demokracije.⁷⁴ Delavce, ki so glasovali za Jugoslavijo, so koroške oblasti delno pregnale, delno so izgubili delo. Ukrepi, pri katerih so vodilno sodelovali lokalni odborniki avstrijske socialnodemokratske stranke, so dolgo obremenjevali odnose med prebivalstvom.⁷⁵

Ob vsem poudarjanju pomena Celovca kot kulturnega središča vseh Slovencev je bilo od začetka sedemdesetih let 19. stoletja naprej tudi koroškim Slovincem jasno, da bo središče družbenega življenja vseh Slovencev Ljubljana in tako vlogo so ji v zadnjih desetletjih monarhije tudi priznavali. Po plebiscitu 10. oktobra 1920 so bili soočeni z novo politično situacijo. Sicer poznamo danes verjetno že vse podrobnosti glasovanja in ni dvoma, da je njegov izid bil posledica družbenega dogajanja in političnih, gospodarskih in seveda tudi kulturnopolitičnih (šolskopoličnih) odločitev prejšnjih desetletij, vendar le malo vemo o številnih povezavah preko meje, ki so med Slovenci na Koroškem in Slovenci v Državi SHS obstajale po glasovanju. Arnold Suppan teh domala ni upošteval.⁷⁶ Tako je npr. varnostnim organom na Koroškem delalo precej preglavic dejstvo, da so bili in ostali številni koroški Slovenci naročeni na ljubljanski tisk in naročali slovensko literaturo.⁷⁷ Cenzurirali so tudi leposlovje pa čeprav so to bili slovenski prevodi iz svetovne književnosti. V knjižnice slovenskih prosvetnih društev ni smela knjiga, ki je prihajala iz Ljubljane, mimo celovške cenzure. »Imprimatur« deželnih oblasti so dolgo potrebovale vse igre, vse pesmi, ki so bile igrane ali pa so jih zbori peli na odrih prosvetnih društev.⁷⁸ Cenzuri je zapadel tudi slovenski prevod igre »Der Meineidbauer«, »Krivoprisežnik« avstrijskega pisatelja Anzengruberja; bila je povrh razglašena še za »Irredentaaufführung« (igra v izvedbi slovenskih iredentistov, op. A. M.).⁷⁹ Tudi odnosi na gospodarskem področju, npr. na področju združništva, niso bili takoj prekinjeni.⁸⁰ V okviru Evropskih manjšinskih kongresov sta deželnozborna poslancina Janez Starc in Franc Petek, ki sta skupaj z Vinkom Poljancem v deželnem zboru brez pridržkov priznala izid glasovanja, obenem pa vztrajno zahtevala izpolnitev manjšinsko varstvenih določil senžermenske mirovne pogodbe in obljub provizoričnega deželnega zbora z dne

⁷² Avguštin Malle, Kulturno in narodnopolitično delovanje v Borovljah/Kultur- und nationalpolitische Aktivitäten in Ferlach. V: Borovlje in Borovljani. Kultura skozi 125 let/Ferlach und die Ferlacher. Streifzug durch 125 Jahre Kultur. Klagenfurt/Celovec 1995, str. 19–88; isti, Kultura – delavstvo – narodnost. Borovlje od 1848 do danes/Kultur, Arbeiterschaft, Nationalität. Ferlach von 1848 bis heute. Klagenfurt/Celovec 1997.

⁷³ Tik pred glasovanjem je deželno vodstvo socialdemokratske stranke pričelo izdajati še list »Sozialdemokratische Mitteilungen für das Abstimmungsgebiet«.

⁷⁴ Tone Zorn, Prispevek k vprašanju jugoslovanske uprave v plebiscitni coni A. V: Janko Pleterški et al., Koroški plebiscit. Razprave in članki. Ljubljana 1970, str. 283–293; isti, Iz problematike jugoslovanske uprave na Koroškem pred plebiscitom leta 1920. V: Kronika XVIII/1970, str. 89–96.

⁷⁵ O dogodkih in zadržanju socialdemokratov je »Koroški Slovenec« večkrat pisal vse do leta 1934. Glej tudi: Tone Zorn, Odnos avstrijskega delavskega gibanja do slovenskega vprašanja na Koroškem med plebiscitom in letom 1925. V: Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1941. Ljubljana 1974, str. 175–186; isti, Prispevek k problematiki preganjanja koroških Slovencev po plebiscitu. V: Kronika XXIV/1976, str. 170–171.

⁷⁶ Arnold Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918–1938.

⁷⁷ Avguštin Malle, Politika je zavirala kulturno delovanje. Osrednja kulturna organizacija med prvo in drugo svetovno vojno. V: Teodor Domej et al., Človek ne živi samo od kruha. Slovenska prosvetna zveza in njenih petinsemdeset let. Celovec 1983, str. 27–51.

⁷⁸ Arhiv Slovenskega znanstvenega inštituta (ASZI), fond Kasselj, mapa »Zvezda« Hodiše.

⁷⁹ KS II/1922, št. 3, str. 2.

⁸⁰ ASZI, Zapisnik sej načelstva in nadzorstva Zveze koroških zadrug 28.2.1921 – 15.8.1938; Zapisnik sej upravnega in nadzornega odbora Zveze koroških zadrug odnosno Slovenske zadrugne zveze v Celovcu 21.1.1938 – 13.12.1956.

28. septembra 1920, v tesnem sodelovanju z Josipom Vilfanom in Engelbertom Besednjakom uveljavila načelo o pravici manjšine do neoviranega stika z »matičnim narodom«.⁸¹ S tem sta vsaj nekoliko umirila napade na »slovenski iredentizem«. S tem pojmom je večina na Koroškem domala nediferencirano poimenovala vsako aktivnost v slovenskem smislu, zlasti pa vsako »škiljenje« preko meje.

Odpor proti nacizmu je številne koroške Slovence pripeljal v narodnoosvobodilno gibanje, številni predvojni »iredentisti« pa so se znašli prav zaradi svojega slovenstva v taboriščih nemškega rajha.⁸² Že med vojno so poznavalci koroškega vprašanja opozarjali, da bodo o bodoči usodi koroških Slovencev odločale predvsem velesile in povojna politična konstelacija.⁸³ Čeprav je jugoslovanska vojska odšla s Koroške in je postalo malo verjetno, da bodo velesile odločile koroško vprašanje v smislu temeljnih točk OF, so številni Slovenci še upali na združitev z »matičnim narodom«, čeprav niso vsi soglašali s politično ureditvijo ideološko jasno opredeljene nove Jugoslavije. Duhovniki, ki so podpisali znameniti memorandum zunanjim ministrom v Moskvi, so se tolažili s tem, da režimi propadajo, »narod« pa da je nekaj trajnejšega.⁸⁴ Tudi po formalni ustanovitvi drugega tabora – Narodnega sveta koroških Slovencev 28. junija 1949 (bolj pravilno bi bilo, če bi govorili o obnovi predvojne strukture), so bili vsi prepričani, da brez kulturne povezave s centrom ni preživetja.⁸⁵ Del organiziranih Slovencev, ki je izšel iz NOB, je to zapisal tudi v statutih svoje organizacije⁸⁶, obnovljene konzervativne strukture pa so se do takega koraka dokončno dokopale v sedemdesetih letih preteklega stoletja.⁸⁷ Iz rednih poročil varnostne direkcije za Koroško dunajski centrali iz prvih povojnih let izhaja, da so obstajali tesni odnosi z Ljubljano in da so vsi veljali za iredentistične.⁸⁸ Po pariški odločitvi 20. junija 1949 je tudi Avstrija do teh registriranih iredentistov iskala nov odnos. Odločitev glede meje je padla. Zvezni predsednik Karl Renner in

⁸¹ Koroški Slovenec je redno poročal o zasedanjih:

KS V/1925, št. 41, str. 2; št. 44, str. 1; št. 46, str. 1; št. 47, str. 1–2; KS VI/1926, št. 35, str. 2, št. 37, str. 1; KS VII/1927, št. 30, str. 2; št. 35, str. 2; št. 36, str. 1–2; KS VIII/1928, št. 34, str. 1, št. 35, str. 1, št. 36, str. 1–2, št. 38, str. 1–2; št. 39, str. 1–2; KS IX/1929, št. 36, str. 1; KS X/1930, št. 28, str. 2; št. 38, str. 1; KS XI/1931, št. 35, str. 2, št. 36, str. 1, št. 37, str. 1, št. 38, str. 1–2; KS XII/1932, št. 25, str. 1; št. 27, str. 1–2; KS XIII/1933, št. 39, str. 1, št. 40, str. 1–2, št. 41, str. 2–3; KS XIV/1934, št. 36, str. 2; KS XV/1935, št. 37, str. 1, št. 38, str. 1; KS XVI/1936, št. 37, str. 2, št. 39, str. 1, št. 41, str. 1; KS XVII/1937, št. 29, str. 1; KS XVIII/1938, št. 31, str. 1.

⁸² Avguštin Malle, Valentin Sima (red.), *Narodu in državi sovražni. Pregon koroških Slovencev 1942/Volk- und staatsfeindlich. Die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942*. Celovec/Klagenfurt 1992; Avguštin Malle (ur.), *Die Vertreibung der Kärntner Slowenen. Pregon koroških Slovencev 1942:2002*. Klagenfurt/Celovec 2002; Feliks J. Bister, Joško Buch, *Die Deportation slowenischer Familien aus Kärnten 1942*. Wien 2003.

⁸³ Brigitte Enter, Augustin Malle, *Auf dem Weg zur Selbstfindung. Geschichte der slowenischen Volksgruppe von 1945–1955* (manuskript raziskovalnega projekta SZI). Klagenfurt/Celovec 1999, str. 11–26.

⁸⁴ Slovenski vestnik II/1947, št. 13, str. 2; Brigitte Entner, Augustin Malle, *Auf dem Weg*, str. 223–237; Augustin Malle, *Katholische Kirche und Kärntner Slowenen*. V: Helmut Rumpler (Hrsg.), *Kärnten. Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland = Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945*, zv. 6/2. Wien – Köln – Weimar 1998, str. 748–773, 754–757.

⁸⁵ ASZI, fond NskS.

⁸⁶ Avguštin Malle, *Organizacije, društva in ustanove slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Poskus opredelitve njihove zasidranosti in vpliva med Slovenci na Koroškem*. Celovec 1997 (manuskript raziskovalnega projekta SZI). Str. 34–36.

⁸⁷ Avguštin Malle, *Organizacije*. Str. 33.

⁸⁸ Brigitte Entner, Augustin Malle, *Auf dem Weg*. Str. 481–529 (oblast je zavlačevala npr. ustanovitev Zveze bivših partizanov Slovenske Koroške in delala težave Društvu političnih internirancev in obsojencev za Slovensko Koroško; POOF za Slovensko Koroško je zasedbena oblast tolerirala ob sklicevanju na ustanovitev med drugo svetovno vojno. To je upoštevala tudi avstrijska zvezna vlada, koroška deželna vlada pa je na svojih sejah ponovno razpravljala o delu POOF – na seji 28.3.1946 je napovedala ukrepe proti aktivistom OF, na seji 9. in 11.11.1946 pa je deželni glavar Piesch poročal o dopisu britanske civilne uprave, ki je pojasnjeval, na kateri osnovi OF deluje lahko naprej.

zvezni kancler Leopold Figl sta prav 10. oktobra 1950 v Celovcu koroškimi Slovincem namenila novo vlogo, vlogo posrednika do sosednje države.⁸⁹ Poziv obeh državnikov je zamujal, ker so prav koroški Slovenci spodbudili prvo kulturno izmenjavo med Avstrijo (Koroško) in Jugoslavijo (Slovenijo). Aktivnosti so postopoma prešle na Delovno skupnost Alpe–Jadran.⁹⁰

Tako kot vse je tudi »slovenstvo« podrejeno številnim dejavnikom in procesom in se v svojih izraznih oblikah neprestano spreminja in dopolnjuje. To pa ne velja le za dele na Koroškem, temveč za celoto slovenskega naroda.

Zusammenfassung

Die kärntnerisch (österreichisch) – krainisch (jugoslawisch, slowenischen) Beziehungen und die »slowenische Identität«

Avguštin Malle

Die Beziehungen zwischen Kärnten und Krain können keinesfalls auf einen einzigen Aspekt – den ethnischen eingeschränkt werden. Auch unter der slowenischsprachigen Bevölkerung Kärntens gab es Ausdrucksformen eines Landesbewußtseins. Identität wird als mehrschichtiges Phänomen gesehen. Im ausgehenden 19. Jahrhundert, vor allem aber in den ersten Dezenien des zwanzigsten wurde Landesbewußtsein mit Deutschnationalismus überladen, im Sinne des Deutschnationalismus funktionalisiert und damit für die Sprecher des landesüblichen Slowenisch ein Ausschließungsfaktor, der schließlich im Sprachgebrauch der Ersten Republik im Terminus »Irredenta« seinen Ausdruck fand.

Die kärntnerisch-krainischen Beziehungen widerspiegeln sich in verschiedenen festen Formeln. Karantaniem mit seiner territorialen Ausdehnung und relativen Eigenstaatlichkeit war für viele slowenische Medievisten Kristallisationspunkt slowenischer Frühgeschichte, österreichische, vor allem Kärntner Historiker legten Wert auf die Behauptung, Adel und Bürgerschaft wären durchwegs »rein deutsch« gewesen; noch heute verweisen letztere gern auf die Unterstützung der Landstände bei der slowenischen Bibelübersetzung und zeichnen ein friktionsloses Bild des Zusammenlebens beider Ethnien. Peter Štih problematisiert die Wahrnehmung eigener (slowenischer, Anm. des Autors) Geschichte und hinterfragt die Ethnogenese der Slowenen und zahlreiche feste Formeln slowenischer Geschichtsschreibung und kritisiert die verbreitete Unsitte, moderne Begriffe und Denkkategorien in die Vergangenheit zu projizieren.

Die real existenten und funktionierenden wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Kärnten und Krain bis 1914 wurden zum Teil nur von slowenischer Seite aufgearbeitet. Nach 1918 wurden sie Teil der österreichisch-jugoslawischen. Um sie bemühten sich beide Partner auch in Zeiten zugespitzter politischer Gegensätze.

In den kärntnerisch-krainischen Beziehungen spielte die Situation der Kärntner Slowenen eine wesentliche Rolle angefangen von den Forderungen nach nationaler und sprachlicher Gleichberechtigung in der Österreichisch-ungarischen Monarchie, über die Realisierung der Minderheitenschutzbestimmungen des Vertrages von Saint Germain und des Artikel 7 des Staatsvertrages bis hin zur Einbindung der Kärntner Slowenen in die Beziehungen zwischen den beiden Staaten. Die Slowenen maßten der Sprache als einem der sichtbarsten Identitätsmerkmale und dem damit verbundenen Komplex der Sekundärsozialisation die entscheidende Bedeutung zu. Kärntnerische Reichsratsabgeordnete waren entschieden gegen jede Einmischung »slowenischer« Reichsratsabgeordneter in Kärntner Angelegenheiten.

⁸⁹ Avguštin Malle, Praznovanje 30-letnice koroškega plebiscita. (V tisku)

⁹⁰ Hellwig Valentin, Kärntens Rolle im Raum Alpe-Adria. Gelebte und erlebte Nachbarschaft im Herzen Europas (1965–1995). Klagenfurt 1998; isti, Kärnten und der Alpen-Adria-Raum. V: Karl Anderwald et al. (Hrsg.), Kärntner Jahrbuch für Politik 2000. Klagenfurt 2000, str. 225–276.

ten. Die ultraquistische Schule wurde von Kärntner Seite konsequent als eine dem Willen der Gemeinden bzw. der Bevölkerung entsprechende verteidigt, obwohl über deren sprachliche Einrichtung letztendlich der Landesausschuß entschied. Die Teilung der slowenischsprachigen Bevölkerung in einen »nationalbewußten« Teil und einen »deutschfreundlichen« wurde gesellschaftlich begünstigt und schließlich ideologisch untermauert. Die kulturellen, wirtschaftlichen und politischen Beziehungen der Kärntner Slowenen zu Ljubljana waren in den einzelnen Phasen unterschiedlich intensiv und sind nach 1920 auch im Lichte von Beschlüssen der Europäischen Minderheitenkongresse zu sehen. Zur Zeit der Ersten Republik galten für die slowenische Kulturarbeit in Kärnten besondere Zensurbestimmungen. Marginal beachtet werden von Kärntner Seite Maßnahmen des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Oberkraines und später in der Operationszone Adriatisches Küstenland, wobei der Anteil der Kärntner an der NS-Verwaltung in diesen Gebieten weitgehend ausgeblendet wird oder auf »Führungspersonen« beschränkt bleibt.

Im Rahmen der österreichisch-jugoslawischen (slowenischen) Beziehungen wurden von Kärntner Seite in den letzten Jahren vor allem zwei Themenbereiche in die Diskussion eingebracht: die Vertreibung der deutschsprachigen Minderheit (aus Slowenien) und die damit verbundenen »AV-NOJ«-Beschlüsse sowie Restitutionsfragen und die Frage der »Verschleppten«. Die österreichische Seite hat letztere spätestens seit Aufnahme geregelter diplomatischer Beziehungen zum Thema gemacht hat.

Die Kärntner Slowenen waren Mitinitiatoren des Kulturaustausches zwischen den beiden Staaten und wesentlicher Faktor in den Beziehungen zwischen der jugoslawischen Teilrepublik Slowenien und dem österreichischen Bundesland Kärnten. Die Zusammenarbeit fand in der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria eine funktionierende organisatorische Form.